

УДК 656.072(477): 347.763(477)

Уляна Гришко,

аспірант кафедри цивільного права

Юридичного інституту

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПЕРЕВІЗНИКА ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ

Стаття присвячена аналізу різновидів цивільно-правової відповідальності перевізника за порушення прав споживачів транспортних послуг, підстав виникнення даної відповідальності, а також негативних наслідків для перевізника у разі настання цивільно-правової відповідальності.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, перевізник, пасажир, порушення прав, договір перевезення пасажирів та багажу, захист прав, споживач транспортних послуг.

Постановка проблеми. Основний Закон України встановлює, що кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободу, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності (ст. 68 Конституції України) [1].

Юридична відповідальність виступає важливим елементом правового регулювання суспільних відносин. Її суть полягає у цілеспрямованому впливі на поведінку індивіда за допомогою юридичних заходів, а метою є охорона і захист суспільних відносин від будь-яких незаконних порушень за допомогою примусових заходів, що приводить до впорядкування суспільних відносин та надання їм системності і стабільності.

Наслідком порушення прав споживачів транспортних послуг перевізниками є настання цивільно-правової відповідальності. Важливим для дослідження особливостей цивільно-правової відповідальності перевізника є встановлення: наявності умов та підстав, за яких вона виникає; виду та характеру відповідальності перевізника, а також форм цивільно-правової відповідальності транспортних організацій. Правильний аналіз даних особливостей цивільно-правової відповідальності перевізника в конкретній ситуації дасть змогу обрати споживачу транспортних послуг правильний спосіб захисту свого порушеного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню особливостей відповідальності за порушення прав споживачів транспортних

послуг у науці цивільного права приділено незначну увагу. У вітчизняному науковому колі загальні питання цивільно-правової відповідальності досліджували Д.В. Боброва, І.С. Кантафарова, В.В. Луць, А.О. Мінченко, Н.В. Терещенко та ін. Серед представників російської цивілістичної школи певною мірою торкалися питання відповідальності перевізників у своїх дисертаційних дослідженнях М.А. Сергєєва, Н.Н. Тютрина, С.Е. Хейгетова та ін. Щодо питання особливостей відповідальності перевізника за порушення прав пасажирів, то воно є малодослідженим на відмінну від поняття відповідальності перевізника при перевезенні вантажів (з точки зору господарського права).

Мета. З урахуванням усіх характеристик цивільно-правової відповідальності спробуємо більш ґрунтовно в її межах дослідити специфіку відповідальності перевізника у разі порушення прав пасажирів як споживачів транспортних послуг.

Виклад основного матеріалу. Основними суб'єктами відповідальності за договором перевезення пасажирів, багажу (вантажу) виступають транспортні організації та безпосередньо перевізники при неналежному виконанні зобов'язань, що випливають із договору. Неналежне виконання, відповідно до ст. 610 ЦК України, – це невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання [2].

Основні положення та умови відповідальності підприємств транспорту вста-

новлюються в ст. 13 Закону України «Про транспорт», в якій зазначається, що за невиконання або неналежне виконання зобов'язань щодо перевезення пасажирів і багажу відповідальність підприємств транспорту визначається кодексами (статутами) окремих видів транспорту та іншими законодавчими актами. За шкоду, заподіяну внаслідок загибелі або ушкодження здоров'я пасажирів під час користування транспортом як джерелом підвищеної небезпеки, підприємства транспорту несуть відповідальність у порядку, встановленому чинним законодавством України, тобто на загальних умовах. За втрату, нестачу, псування і пошкодження прийнятих для перевезення вантажу та багажу у розмірі фактичної шкоди, якщо перевізник не доведе, що втрата, нестача, псування або пошкодження сталися не з його вини [3].

Розглянемо особливості цивільно-правової відповідальності перевізника у разі порушення прав споживачів транспортних послуг.

Перша й основна характеристика цивільно-правової відповідальності вказує на те, що з урахуванням статей 920 і 926 Цивільного кодексу України ця відповідальність може бути договірною та позадоговірною; обмеженою та повною (у випадку, передбаченому ст. 928 ЦК України).

Під договірною відповідальністю прийнято розуміти відповідальність, що настає у випадках невиконання і неналежного виконання зобов'язання, що виникло з договору [4, с. 485]. Прикладом такої відповідальності є сплата перевізником пасажирові штрафу за затримку у відправленні транспортного засобу або запізнення у прибутті такого транспортного засобу до пункту призначення (ч. 1 ст. 922 ЦК України).

Якщо порушено зобов'язання, що виникло не з договору, а з інших підстав, виникає позадоговірна (недоговірна) відповідальність. Наприклад, фізична або юридична особа, яка завдала шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я фізичній особі, зобов'язана відшкодувати потерпілому заробіток (дохід), втрачений ним внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, а також відшкодувати додаткові витрати згідно зі ст. 1195 ЦК. Відповідальність тут настає за порушення обов'язку, встановленого не договором, а законом.

ЦК України передбачає випадки, коли норми, що регулюють позадоговірні відносини, поширюються і на окремі зобов'язання, що виникають із договорів. Тоді норми деліктної відповідальності підлягають застосуванню незалежно від того, чи є дія, що заподіяла шкоду, необхідною для виконання даного договору. Так, у ст. 928 ЦК записано, що від-

повідальність перевізника за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю пасажирів, визначається відповідно до глави 82 ЦК «Відшкодування шкоди», якщо договором або законом не встановлена відповідальність перевізника без вини. Тобто в цьому разі йдеться про шкоду, пов'язану з виконанням договору, але застосовуватимуться положення про деліктну відповідальність, оскільки є відповідна вказівка закону.

В.І. Борисова за критерієм обсягу виділяє повну, обмежену і кратну (збільшену) договірну відповідальність [5]. У цивілістичній літературі останню ще називають підвищеною відповідальністю [6, с. 15-17]. Сутність кратної відповідальності полягає в обов'язку сплатити збитки у більшому розмірі, ніж розмір завданої майнової шкоди. Обчислення розміру стягнення здійснюється шляхом визначення завданих збитків та їх кратним помноженням. Кратний розмір відповідальності може встановлюватися і домовленістю сторін. Проте даний вид відповідальності перевізника не передбачений для транспортних зобов'язань.

За загальним правилом порушник має компенсувати всю завдану шкоду. Це випливає з принципу повної відповідальності. Відповідно до ч.3 ст. 22 ЦК України збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Повна відповідальність проявляється і в компенсації моральної шкоди (ст. 23 ЦК). Повна відповідальність при порушенні договірних зобов'язань включає також сплату неустойки у випадках, якщо така міра відповідальності за порушення зобов'язання встановлена договором або актом цивільного законодавства (ст. 624 ЦК). Можливість пасажира отримати компенсацію шкоди в повному обсязі передбачена у цивільному законодавстві тільки для випадку відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю (ст.1166 ЦК України).

У цивілістичній літературі Р.Б. Сірком висловлюється позиція щодо необхідності закріплення для перевізника повної відповідальності за порушення зобов'язання з перевезення багажу залізничним транспортом. Він у дисертаційному дослідженні «Відповідальність учасників цивільних правовідносин, що виникають з перевезення вантажів, пасажирів та багажу залізничним транспортом за законодавством України» пропонує, замість виключної неустойки, яка застосовується у разі притягнення перевізника до відповідальності за порушення зобов'язання з перевезення багажу залізничним транспортом, використовувати штрафу, яка б нада-

вала можливість стягнення не лише самої неустойки, а й суми збитків [7, с. 4].

Загалом, законодавством для перевізника встановлена обмежена цивільно-правова відповідальність. Даний вид відповідальності передбачає встановлення меж розміру збитків, які підлягають відшкодуванню. Вона може встановлюватися законом, договором або рішенням суду. Цивільно-правова відповідальність може обмежуватися розміром фактичної шкоди, заподіяної майну, вартістю втраченого майна, розміром виключної неустойки.

В. Смирнов доводить необхідність існування обмеженої цивільно- правої відповідальності перевізника через особливості функціонування транспортної системи. Він вважає, що встановлення обмеженої відповідальності перевізника зумовлено економічними причинами: по-перше, можливості транспортних підприємств із відшкодування заподіяних клієнтам збитків більш обмежені, ніж у виробничих підприємств, оскільки транспорт не виробляє цінностей, а лише переміщує їх зі сфери виробництва у сферу споживання; по-друге, врахування інтересів і можливих збитків відправника вантажу або вантажоодержувача практично неможливе, тому що клієнтура транспорту обчислюється астрономічними числами [8, с. 104].

У такому ж напрямку і розвинулось спеціальне законодавство у сфері відповідальності перевізника за шкоду, завдану при перевезенні пасажирів та багажу, передбачаючи відповідальність за фактичну шкоду у чітко визначених межах. Перш за все це:

– ст. ст. 17, 23 Закону України «Про захист прав споживачів» (наприклад, «порушення умов договору про надання послуги – 100% вартості послуги»; «відмова у реалізації права споживача на належну якість послуги – у 10-тикратному розмірі вартості продукції») [9];

– ч. 1 ст. 922 та ч.2 ст. 924 ЦК України (вживаються формулювання «...штраф у розмірі...» та «... у розмірі фактичної шкоди...»);

– п.127 Статуту залізниць України, ст. 352 Кодексу торговельного мореплавства України, ст.ст.104-107 Повітряного Кодексу України, Розділи 6, 7, 27 Правил повітряних перевезень пасажирів та багажу.

Крім національного законодавства, межі відповідальності перевізника у разі здійснення міжнародних перевезень встановлені також нормами Варшавської Конвенції. Так, п. п. а), б) ч. 2 ст. 22 Варшавської Конвенції встановлюють межі відповідальності у таких розмірах: 1. При перевезенні зареєстрованого багажу та вантажу до – 250 фр. за кожний кілограм втраченого, пошкодженого багажу та вантажу; 2. При перевезенні ручної покла-

жі до – 5 тис. фр. у відношенні до ручної поклажі кожного пасажиря [10]. Зазначені межі відповідальності перевізника поширюються як на затримку вантажу, багажу, пасажиря, так і на заподіяння шкоди вантажу, багажу, пасажирю. Тобто перевізник не зобов'язаний відшкодувати доходи, які одержувач або відправник міг би реально одержати за звичайних обставин, якби їх право не було порушене (упущену вигоду).

Наступна характеристика відповідальності перевізника полягає в тому, що підставою такої відповідальності є наявність відповідних норм права та складу правопорушення. Вона настає, якщо є: а) протиправна поведінка особи; б) шкідливий результат (шкода); в) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і настанням шкоди та г) вина особи, яка заподіяла шкоду. Проте специфікою цієї відповідальності є і те, що вона може наставати і без вини – достатньо довести, що поведінка боржника була протиправною, а вина припускається. Наприклад, ст. 113 Статуту залізниць України передбачає відповідальність залізниць за незбереження вантажу, багажу, вантажобагажу, якщо не доведуть, що втрата, нестача, псування, пошкодження виникли з незалежних від них причин [11]. Тобто вина припускається, а її відсутність треба довести. Аналогічні норми містяться в Законі України «Про автомобільний транспорт» (ст. 68), Повітряному кодексі України (ст. 92) та інших нормативних актах. Відповідальність без вини може наставати й у разі, якщо це передбачено законом або договором. Це стосується в основному виконання сторонами своїх планових зобов'язань (ст. 106 Статуту залізниць України, ст. 128 Статуту автомобільного транспорту).

Відповідальність без вини може виникати і в позадоговірних зобов'язаннях. При цьому під договірною відповідальністю без вини слід розуміти відповідальність, підставою виникнення якої є порушення договірних зобов'язань або норм цивільного законодавства, що регулюють договірні правовідносини. Позадоговірна відповідальність без вини виникає не з порушення договору, а внаслідок завдання шкоди, тобто з деліктів (статті 1173-1176, 1187, 1209 ЦК України) [12, с. 72].

Відповідальність перевізника без вини може бути передбачена в межах договірних зобов'язань у разі заподіяння пасажирю каліцтва, іншого ушкодження здоров'я або смерті – «...якщо договором або законом не встановлена відповідальність перевізника без вини» (ст. 928 ЦК України).

Позадоговірна відповідальність (відповідальність із делікту) перевізника під час виконання договірних зобов'язань вини-

кає у випадках заподіяння шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи (стаття 1196 ЦК України). Така відповідальність підлягає відшкодуванню на підставі заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки, правила застосування якої визначаються статтею 1187 ЦК України. Тобто відповідальність перевізника за таким недоговірним зобов'язанням може наставати за відсутності вини, адже вона виникає в будь-якому випадку при заподіянні шкоди джерелом підвищеної небезпеки, яким відповідно до ч. 1 ст. 1187 ЦК України визнається транспортний засіб.

Цивільно-правова відповідальність перевізника – це своєрідний негативний для порушника наслідок, який полягає у застосуванні до нього в інтересах іншої особи встановлених законом або договором *санкцій майнового характеру – відшкодування збитків, сплати неустойки (штрафу, пені)* – або форм відповідальності.

Відшкодування збитків є наслідком таких порушень перевізником прав споживачів транспортних послуг, як:

1) виконавець своєчасно не приступає до виконання договору або виконує роботу так повільно, що закінчення її в обумовлений строк стає неможливим (п. 1 ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів»);

2) при невиконанні вимоги замовника щодо усунення недоліків послуги у певний строк, якщо при наданні послуги стане очевидним, що вона не зможе бути виконана відповідно до умов договору (п. 2 ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів»);

3) у разі виявлення недоліків у виконаній роботі, у разі усунення недоліків самостійно споживачем або із залученням третьої особи (п. 3 ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів»);

4) за наявності у послугах істотного відхилення від умов договору або інших істотних недоліків (п. 4 ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів»);

5) якщо надання недостовірної інформації суб'єктом господарської діяльності про послугу або виконавця спричинило: придбання споживачем продукції, в якій відсутні необхідні споживачеві властивості; неможливість використання придбаної продукції за призначенням, а необхідна інформація не була надана у відповідний (не більше 1 місяця) строк; нанесення збитків природним об'єктам, що перебувають у власності споживача, при нанесенні шкоди життю, здоров'ю або майну споживача (п. 7 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів»);

6) якщо поїздка пасажира з пункту пересадки не відбулася внаслідок запізнення

транспортного засобу, який доставив його у цей пункт (ч. 3 ст. 922 ЦК України);

7) якщо фізична особа, будучи споживачем транспортних послуг, є стороною договору перевезення вантажу, а перевізником прострочена доставка цього вантажу (ст. 923 ЦК України).

Таким чином, відшкодування збитків має велике значення в аспекті захисту прав споживачів транспортних послуг, оскільки виступає як форма відповідальності за порушення їхніх прав, а також є одночасно одним зі способів захисту таких прав.

У сфері надання транспортних послуг споживачам неустойка як форма відповідальності реалізується, перш за все, у Законі України «Про захист прав споживачів». Згідно з ч. 5 ст. 10 вказаного Закону «у разі коли виконавець не може виконати роботу (надання послуги) згідно з договором, за кожний день (кожну годину, якщо тривалість виконання визначено у годинах) прострочення споживачеві сплачується пеня у розмірі трьох відсотків вартості роботи (послуги), якщо інше не передбачено законодавством». Вказана норма є загальною стосовно сфери транспортних послуг, але водночас виступає основою регулювання відповідальності перевізника і захисту прав споживачів.

Крім цієї норми, у сфері транспортно-го перевезення є низка інших норм, які покладають на перевізника сплату неустойки (штрафу, пені) за неналежне виконання зобов'язань за договором перевезення. Це, перш за все, стаття 922 Цивільного кодексу України, яка передбачає штраф як форму відповідальності перевізника за затримку відправлення пасажирів та порушення строку доставлення пасажирів до пункту призначення. Наступне – це норми спеціального транспортного законодавства щодо застосування неустойки до перевізника. Так, наприклад, це п. 127 Статуту залізниць України від 06.04.1998, відповідно до якого «за прострочення доставлення багажу, вантажо-багажу залізниця сплачує штраф у розмірі 10 відсотків провізної плати за кожну добу, але не більше 25 відсотків провізної плати» [11]. Статут автомобільного транспорту Української РСР від 27.06.1969 містить норму такого ж змісту: «за прострочку в доставці багажу автотранспортне підприємство або організація сплачує штраф у розмірі 10 процентів провізної плати за кожну добу, вважаючи неповну добу за повну, але не вище 50 процентів провізної плати» [13].

Цивільно-правова відповідальність у сфері транспортних правовідносин має *компенсаційний характер*, оскільки її метою є відновлення порушених майнових прав

учасників правовідносин, а тому розмір відшкодування не може перевищувати розміру завданих збитків (ст. 114 Статуту залізниць України, ст. 179 КТМ, ст. 93 Повітряного кодексу України, ст. 68 Закону України «Про автомобільний транспорт»).

Висновки

Таким чином, цивільно-правова відповідальність перевізника за шкоду, завдану споживачу транспортних послуг, має свої особливості, які проявляються в тому, що: наявні різноманітні види даної відповідальності; її виникнення пов'язане з обов'язковими підставами (протиправна поведінка, шкода, вина та причинний зв'язок), і тільки у чітко визначених законом випадках може виникати за відсутності вини; обмежений характер такої відповідальності; її наслідок – застосування до перевізника санкцій майнового характеру. Отже, враховуючи всі вищезазначені характеристики цивільно-правової відповідальності перевізника за порушення договірних зобов'язань при перевезеннях пасажирів, багажу або вантажу, можна визначити її як негативний наслідок, який проявляється через передбачені законодавством санкції за правопорушення у формі відшкодування моральної та (або) матеріальної шкоди чи сплати неустойки з метою відновлення правового становища пасажирів, яке існувало до порушення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>
3. Закон України «Про транспорт» від 10.11.1994 № 232/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>

Статья посвящена анализу разновидностей гражданско-правовой ответственности перевозчика за нарушение прав потребителей транспортных услуг, оснований возникновения данной ответственности, а также негативных последствий для перевозчика в случае наступления гражданско-правовой ответственности.

Ключевые слова: гражданско-правовая ответственность, перевозчик, пассажир, нарушение прав, договор перевозки пассажиров и багажа, защита прав, потребитель транспортных услуг.

The article analyzes the kinds of civil liability of the carrier for violating the rights of consumers of transport services, the grounds of this responsibility, and the negative consequences for the carrier in case of civil – legal responsibility.

Key words: civil liability, carrier, passenger, violation of rights, contract of carriage of passengers and baggage, protection of the rights of the consumer of transport services.

4. Гражданское право : учебник : в 3-х ч. / [Н.Д. Егоров, И. В. Елисеев, А.А. Иванов и др.] ; под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 1998. – Ч. 1. – 632 с.

5. Цивільне право : підручник : у 2-х т. / [В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатеева, В.Л. Яроцький]; за заг. ред. Борисової В.І. – Харків.: «Право», 2011. – Т. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uristinfo.net/2010-12-27-04-58-59/264-tsvilne-pravo-t1-viborisova-ta-in.html>

6. Верховець А.А. До питання про обсяг цивільно-правової відповідальності / А.А. Верховець // Зб. наук. праць Міжнародної науково-практичної конференції «Права і свободи людини і громадянина: проблеми судового захисту» (м. Київ, 23-24 листопада 2007 р.). – К.: ВГЛ «Обрії», 2008. – С. 15–17.

7. Сірко Р.Б. Відповідальність учасників цивільних правовідносин, що виникають з перевезення вантажів, пасажирів та багажу залізничним транспортом, за законодавством України : автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Р.Б. Сірко. – О., 2015. – 20 с.

8. Ломака В. Обсяг відповідальності за невиконання та неналежне виконання обов'язків за договорами перевезень вантажів залізничним транспортом / В. Ломака // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 101–105.

9. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>

10. Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень від 28.05.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_594

11. Статут залізниць України від 06.04.1998 № 457 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/457-98-p>

12. Паришкура В. В. Проблемні аспекти цивільно-правової відповідальності без вини / В.В. Паришкура // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 2. – С. 66–74.

13. Статут автомобільного транспорту Української РСР від 27.06.1969 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/401-69-p>